

Γλωσσική ιστορία από τα κάτω: το γλωσσικό ζήτημα μέσα από προσωπικές επιστολές

Γιάννης Κωνσταντάκης

Πανεπιστήμιο Πατρών

Abstract

This paper examines how Greece's early 20th-century *language question* —a case of Fergusonian diglossia— is reflected in personal letters. It analyzes how writers used Demotiki (the spoken, L-variety) and Katharevousa (the archaic, H-variety) to style-shift. The analysis is based on a newly compiled corpus of early 20th ce. (1910-1940) handwritten letters, mostly from semi- or illiterate writers, filling a major gap in research on Modern Greek and the *language question* from below. The study combines quantitative and qualitative analysis of code-mixing within Historical Sociolinguistics, focusing on how extra-linguistic factors and especially the Audience Design model explain stylistic or intra-writer variation.

Keywords: Historical Sociolinguistics, intra-writer variation, style, diglossia, Greek language question

1. Εισαγωγή

Στόχος της παρούσας εργασίας είναι η εξέταση της ενδο-συγγραφικής ποικιλίας (intra-writer variation) σε χειρόγραφες επιστολές των αρχών του 20^{ού} αι. Σε αντίθεση με τις παραδοσιακές προσεγγίσεις του γλωσσικού ζητήματος οι οποίες εστιάζουν στην οπτική των πρωταγωνιστών του δηλαδή μέσα από κείμενα του Τριανταφυλλίδη, του Χατζιδάκι κ.ά. και άρα «από τα πάνω», η εξέταση της ποικιλίας σε αυτή την εργασία θα γίνει μέσα από κείμενα των απλών πολιτών δηλαδή «από τα κάτω» με στόχο να αναδειχθεί όχι μόνο πώς βίωνε η μεγαλύτερη μερίδα των ομιλητών αυτή την διγλωσσική κατάσταση αλλά και πώς την αξιοποιούσε για καθημερινή συνομιλία. Από την ανάλυση των επιστολών θα φανεί ότι η χρήση της Δημοτικής και της Καθαρεύουσας δεν είναι πάντα τυχαία, αλλά μπορεί να επηρεάζεται από εξωγλωσσικούς παράγοντες και είναι πολύ συχνά σκόπιμη.

2. Θεωρητικό Πλαίσιο

Η εργασία εντάσσεται στο πλαίσιο της *Ιστορικής Κοινωνιογλωσσολογίας* (ΙΚΓ) (Historical Sociolinguistics). Βασικός στόχος του κλάδου είναι η ανάδειξη της σύνδεσης γλωσσικών ποικιλιών με τα κοινωνικά χαρακτηριστικά ομιλητών του παρελθόντος και το πώς αυτή η σύνδεση επηρέασε τις γλωσσικές τους επιλογές, οι οποίες οδήγησαν στην γλωσσική μεταβολή (Auer *et al.* 2015· Nevalainen & Raumolin-Brunberg 2012· Nevalainen 2015). Ως κλάδος της κοινωνιογλωσσολογίας, η ΙΚΓ αξιοποιεί τα εργαλεία της *συγχρονικής* κοινωνιογλωσσολογίας όπως είναι η εξέταση των κοινωνιογλωσσικών χαρακτηριστικών των ομιλητών (ή συγγραφέων) όπως είναι το φύλο, η ηλικία, η κοινωνική τάξη κ.τ.λ. (variationist approaches) ή, το *ύφος* (style) κ.τ.λ. Εφόσον έχουμε να κάνουμε με το παρελθόν, η ΙΚΓ βασίζεται στην *Αρχή της Ομοιομορφίας* (Uniformitarian Principle) σύμφωνα με την οποία ο τρόπος που ποίκιλε και άλλαζε η γλώσσα στο παρελθόν δεν διαφέρει από τον τρόπο που ποικίλλει και αλλάζει η γλώσσα στο παρόν, και έτσι το παρόν μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως εργαλείο για να εξηγήσει το παρελθόν και αντίστροφα¹ (Labov 1972: 275· Nevalainen & Raumolin-Brunberg 2012: 24-25).

Στην εργασία ακολουθείται η προσέγγιση της γλωσσικής ιστορίας *από τα κάτω* (view ‘from below’) (Elspaß 2007: 2012). Σε αυτή την προσέγγιση, σε αντίθεση με τις παραδοσιακές προσεγγίσεις («από τα πάνω»), εξετάζονται τα γραπτά ημιεγγράμων και αγράμμων συγγραφέων, δηλ. των μεσαίων και χαμηλότερων κοινωνικών στρωμάτων, τα οποία έχουν αγνοηθεί στο μεγαλύτερο μέρος τους χάριν των γραπτών επώνυμων ιστορικών προσώπων, μελών ανώτερων τάξεων. Τα γραπτά αυτά είναι κυρίως *προσωπικά έγγραφα* (ego-documents) όπως επιστολές και προσωπικά ημερολόγια, κείμενα γραμμένα από συγγραφείς λιγότερο εξοικειωμένους με τις συμβάσεις του γραπτού λόγου και, όντας προσωπικά, δηλαδή προοριζόμενα για τους συγγενείς και φίλους των συγγραφέων, τα προσωπικά έγγραφα παρουσιάζουν αυτό που οι Koch και Oestereich (2012) ονομάζουν *γλώσσα αμεσότητας* (language of immediacy). Τα κείμενα αυτά, επομένως, πλησιάζουν περισσότερο τον προφορικό λόγο αφού ο λόγος τους είναι —συγκριτικά με άλλα κείμενα— πιο ακατέργαστος και αυθόρμητος.

¹ Η Αρχή της Ομοιομορφίας εγκυμονεί, όμως, και συγκεκριμένους κινδύνους όπως για παράδειγμα ο κίνδυνος του αναχρονισμού (Bergs, 2012).

2.1 Υφολογική ποικιλία

Στην εργασία θα μελετηθεί η *ενδο-συγγραφική ποικιλία* (intra-writer variation) ή αλλιώς η *υφολογική ποικιλία* (style), δηλαδή η ποικιλία που εμφανίζεται στον λόγο του ίδιου ομιλητή (Bell 2007: 90), η οποία έχει αρχίσει ολοένα και περισσότερο να ερευνάται στα πλαίσια της ΙΚΓ (βλ. ενδεικτικά Havinga 2021· Hernández-Campoy & García-Vidal 2018· Hernández-Campoy *et al.* 2019· Schiegg & Huber 2023). Στην εργασία θα ακολουθηθεί η τριμερής διάκριση της (κοινωνιο)γλωσσικής ποικιλίας των Ulbrich και Werth (2021). Οι Ulbrich και Werth χωρίζουν την κοινωνιογλωσσική ποικιλία σε *κοινωνική ποικιλία* (social variation) δηλαδή την ποικιλία που εμφανίζεται από ομιλητή σε ομιλητή (inter-speaker variation), σε *υφολογική ποικιλία* (stylistic variation) δηλαδή την ποικιλία που εμφανίζεται στον λόγο του ίδιου ομιλητή, και στην *γλωσσική ποικιλία* (linguistic variation), δηλαδή την ποικιλία που εξαρτάται από το γλωσσικό σύστημα, τους κανόνες και τους περιορισμούς του. Σε αυτή την εργασία το επίκεντρο θα είναι η δεύτερη κατηγορία, η υφολογική ή *ενδο-ατομική ποικιλία* (intra-speaker variation) η οποία, σύμφωνα με τους Ulbrich και Werth (2021), χωρίζεται και αυτή σε άλλα τρία μέρη: την *μη εξαρτημένη* (non-conditioned) ή ελεύθερη ποικιλία, την *εξαρτημένη* ποικιλία (conditioned), η οποία εξαρτάται από το γραμματικό σύστημα (φωνολογικούς, μορφολογικούς και συντακτικούς κανόνες), και την *λειτουργική* (functionalized) ποικιλία η οποία εξαρτάται από εξωγλωσσικούς, κοινωνιογλωσσικούς παράγοντες, όπως αυτοί που θα αναφερθούν στην συνέχεια.

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, το ενδιαφέρον για την ενδο-συγγραφική ποικιλία έχει αυξηθεί και, έτσι, διάφορες έρευνες έχουν αξιοποιήσει τα εργαλεία μελέτης του ύφους² δηλ. *Προσοχή στον Λόγο* (Attention to Speech) (Labov 1966), *Σχεδιασμός Ακροατηρίου* (Audience Design) (Bell 1984) και *Σχεδιασμός Ομιλητή* (Speaker Design) (Coupland 2007) οι οποίες θα περιγραφούν πολύ σύντομα παρακάτω.

Πρώτος ο Labov (1966) παρατήρησε την λειτουργία του ύφους στην αναζήτησή του για τον αυθόρμητο, προφορικό λόγο (*vernacular*). Για τον Labov, η υφολογική ποικιλία συνδέεται άμεσα με την κοινωνικοοικονομική τάξη των ομιλητών. Συγκεκριμένα υποστηρίζει ότι όσο αυξάνεται η προσοχή που δίνει ένας ομιλητής στα λεγόμενά του τείνει να χρησιμοποιεί περισσότερες ποικιλίες αυξημένου κύρους (*standard*) ενώ όταν η προσοχή του αποσπάται τα λεγόμενά του πλησιάζουν τον αυθόρμητο, προφορικό λόγο,

² Για πιο λεπτομερή παρουσίαση των παραπάνω προσεγγίσεων βλ. Schilling (2013) και Eckert (2012).

με τις χαμηλότερες ομάδες να τείνουν να χρησιμοποιούν περισσότερο τις δεύτερες. Επομένως για τον Labov, η υφολογική ποικιλία είναι απότοκο της προσοχής των ομιλητών στον λόγο.

Ο Bell (1984) ακούγοντας τις ραδιοφωνικές εκπομπές δύο διαφορετικών σταθμών που μοιράζονταν τους ίδιους παρουσιαστές παρατηρεί ότι αυτοί χρησιμοποιούν διαφορετικές ποικιλίες σε κάθε εκπομπή. Η διαφορά ανάμεσα στους σταθμούς σύμφωνα με τον Bell ήταν το ακροατήριο στο οποίο απευθύνονταν οι δύο εκπομπές. Επομένως υποστηρίζει ότι εφόσον οι ομιλητές παραμένουν οι ίδιοι και αυτό που αλλάζει είναι το ακροατήριο τότε αυτό ευθύνεται για την υφολογική ποικιλία. Έτσι, καταλήγει ότι οι ομιλητές προσαρμόζουν με τέτοιον τρόπο τον λόγο τους ώστε να συγκλίνει με αυτόν του ακροατηρίου τους με κάποιους ομιλητές να επηρεάζουν περισσότερο ή λιγότερο αυτή την προσαρμογή (*addressee > auditor > overhearer > eavesdropper*). Επιπλέον, κάνει λόγο για *άτομα αναφοράς* (referees), δηλαδή απόντα άτομα τα οποία ασκούν τέτοια επιρροή στον ομιλητή ώστε προσαρμόζει τον λόγο του σαν να ήταν παρόντα και απευθύνονταν σε αυτά.

Ο Coupland (2007) βρίσκει τις προηγούμενες δύο προσεγγίσεις παθητικές, με τους ομιλητές να δέχονται χωρίς αυτενέργεια τις επιρροές της προσοχής και του ακροατηρίου. Ο Coupland βλέπει τους ομιλητές ως ενεργούς και δημιουργικούς και να χρησιμοποιούν *ενεργά* τις γλωσσικές ποικιλίες για να κατασκευάσουν τις προσωπικές τους ταυτότητες *ad hoc*, την στιγμή της συνομιλίας και όχι απλά επηρεαζόμενους από προκατασκευασμένες κατηγορίες.

2.2 Γλωσσικό ζήτημα

Οι υπό εξέταση επιστολές γράφονται στο πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα (1910-1940), περίοδο κατά την οποία το γλωσσικό ζήτημα είχε πάρει τεράστιες διαστάσεις, οδηγώντας έντονες αντιπαράθεσεις ακόμα και αιματηρές διαδηλώσεις (Ευαγγελικά, Ορεσטיακά). Καθώς το γλωσσικό ζήτημα είναι ένα περίπλοκο και πολύπλευρο κοινωνιογλωσσικό φαινόμενο το οποίο καλύπτει σχεδόν δύο αιώνες, θα ακολουθήσει μόνο μία αναγκαστικά

απλουστευμένη αναφορά στο καθεστώς των δύο αντιμαχόμενων ποικιλιών, της Δημοτικής και της Καθαρεύουσας³ κατά την περίοδο συγγραφής των επιστολών.⁴

Σε γενικές γραμμές, η Καθαρεύουσα, με όρους του Ferguson (1959), ήταν η *Υ-ποικιλία*, ποικιλία με κύρος, η επίσημη (από το 1911 και μετά) γλώσσα της διοίκησης, του τύπου και της εκπαίδευσης. Η Καθαρεύουσα ήταν η ποικιλία η οποία είχε συνδεθεί με την ελληνικότητα, το ένδοξο παρελθόν και τον πατριωτισμό, αποτελώντας, για τους υποστηρικτές της και για μεγάλο κομμάτι της κοινωνίας, αναπόσπαστο μέρος της ελληνικής ταυτότητας και το ιδανικό στάδιο της γλώσσας που κάθε Έλληνας έπρεπε να κατακτήσει (Καρβούνης 2023: 400-401). Από την άλλη, η Δημοτική ήταν η *Χ-ποικιλία* και, για τους αντιπάλους της, ήταν η χυδαία ποικιλία των «μαλλιαρών» υποστηρικτών της, οι οποίοι κατηγορούνταν (αβάσιμα) ότι ήταν έμμισθα όργανα των εχθρών του ελληνισμού (κυρίως των σλάβων δηλ. Βούλγαρων και Ρώσων), κομμουνιστές που είχαν ως σκοπό τους την απομάκρυνση του ελληνικού κράτους από το παρελθόν του και τελικά την διάλυσή του. Παρόλα αυτά η Δημοτική διατηρούσε κάποιο κύρος αφού ήταν η γλώσσα της λογοτεχνίας και θεωρούνταν, επίσης, ήδη από τις αρχές του 20^{ου} αι. η κοινή γλώσσα των Νεοελλήνων (των αστικών κέντρων)⁵ (Τζάρτζανος 1930: 5).

2.3 Εκπαίδευση και γλώσσα των επιστολών

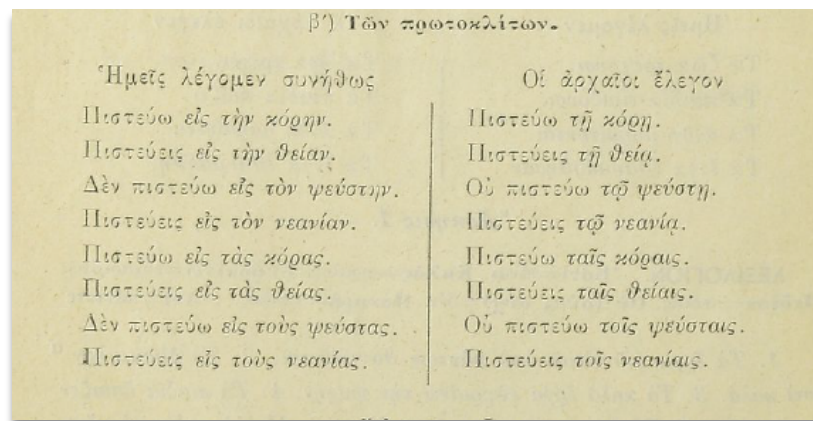
Την περίοδο κατά την οποία γράφονται οι επιστολές το σύστημα εκπαίδευσης επικεντρώνεται στο μεγαλύτερο μέρος του στην διδασκαλία της Καθαρεύουσας (Κ) αγνοώντας εντελώς την προφορική γλώσσα (Hering, 2020). Η κατάσταση αλλάζει το 1917 οπότε και η Δημοτική (Δ) ξεκινάει να διδάσκεται στις πρώτες τέσσερις τάξεις του Δημοτικού. Κατά τα τέλη του 19^{ου} αι. και των αρχών του 20^{ου} η γλώσσα των

³ Οι δύο αυτοί όροι μόνο καταχρηστικά μπορούν να χρησιμοποιηθούν αφού κατά την διάρκεια του γλωσσικού ζητήματος δεν υπήρξε κάποια ξεκάθαρη και σταθερή μορφή ούτε της Δημοτικής ούτε της Καθαρεύουσας, αλλά πολλαπλές μορφές τους και οι χρήστες τους δεν συμφωνούσαν πάντα μεταξύ τους όπως δείχνει λ.χ. η πληθώρα γραμματικών και βιβλιαρίων της εποχής ή οι αντιρρήσεις του Ψυχάρη απέναντι στον συμβιβαστικό όρο «σχολείο» που πρότεινε ο Τριανταφυλλίδης (Mackridge 2013: 351).

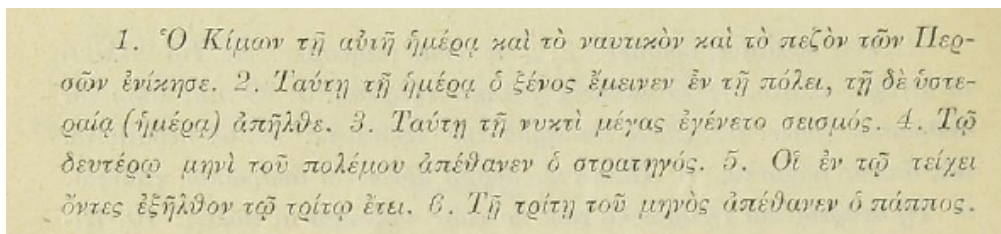
⁴ Για εκτεταμένη περιγραφή, ερμηνεία και ανάλυση του γλωσσικού ζητήματος βλ. μεταξύ άλλων Herring (2020), Mackridge (2014), Καρβούνης (2023), Φραγκουδάκη (2001).

⁵ Αν και χαρακτηρίζεται από τον Τζάρτζανο ως κοινή γλώσσα, έχει υποστηριχθεί από την Φραγκουδάκη (2001) ότι η Δημοτική (όπως και η Καθαρεύουσα) ήταν μία *γραπτή* και τυποποιημένη (standard) ποικιλία, και άρα δεν ταυτιζόταν απαραίτητα με τον προφορικό λόγο.

αλφαβηταρίων ακόμα και της πρώτης τάξης του Δημοτικού ήταν γραμμένα στην Καθαρεύουσα (Κεφαλληναίου 1995: 37) η οποία δεν ήταν με κανέναν τρόπο προσαρμοσμένη στο επίπεδο των μαθητών, όπως φαίνεται και από τις Εικόνες (1) και (2). Στο εγχειρίδιο αυτό, το οποίο προοριζόταν για την πρώτη τάξη του Δημοτικού, παρουσιάζονται οι διαφορές «της αρχαίας ημών γλώσσης και νεωτέρας ημών γλώσσης» (Γεράρης 1914: ε') δηλαδή της Καθαρεύουσας (Εικόνα 1), ενώ παρακάτω ο συγγραφέας παραθέτει ασκήσεις για τους μαθητές στην αττική διάλεκτο (Εικόνα 2).

Εικόνα 1: Απόσπασμα από το εγχειρίδιο «Ελληνική Χρηστομάθεια».

Εικόνα 2: Ασκήσεις για τους μαθητές.

Η επιρροή της εκπαίδευσης είναι εμφανής στις επιστολές αφού στα κείμενα των στρατιωτών εμφανίζονται τα ίδια (επιφανειακά) στοιχεία της Καθαρεύουσας, για παράδειγμα μορφολογικά στοιχεία όπως τελικό -ν ή γενική σε -έως, συμπλέγματα όπως -λθ-, -σθ-, -φθ- π.χ. ἐλθω, γίνεσθε (1α) αντί ἐρθω και γίνεστε, λυπάσθε (1β) αντί λυπάστε κ.τ.λ. Στοιχεία του προφορικού λόγου π.χ. γ' πληθυντικό πρόσωπο -ε, α' ενικός παρατατικού -α κ.τ.λ. τείνουν να αποφεύγονται.

- (1) α. Η ανησυχία μου για σας έφθασε πια σε απερίγραπτον σημείον. Από στιγμήν σε στιγμήν σκέπτομαι να φύγω για να έλθω αυτού να ιδώ τί γίνεσθε [...] με στενοχώρησε υπερβολικά μέχρις αφάνταστον σημείον διότι ήτο γεγραμμένη με όχι δικόν σας χαρακτήρα. (ΔΑ.13.10.1940)
- β. Από στιγμή σε στιγμή λέγω να φύγω κ' ας με βάλουν όχι σε Πειθαρχείο αλλ' όπου θέλουν. Να δω με λυπάσθε δεν σκέφτεσθε ότι με το να μην μου γράφετε με αναγκάζετε να το σκάσω.- (ΔΑ.13.10.1940)

Η σύνταξη ακολουθεί γενικά την Δ, όμως εμφανίζονται συχνά επιφανειακά αρχαϊκά στοιχεία π.χ. χρήση των αρχαίων προθέσεων *εις* και *διά*. Παρόλα αυτά πρέπει να επισημανθεί ότι η χρήση της Καθαρεύουσας, ενώ εξυπηρετεί διάφορους σκοπούς, σε πολλές από τις περιπτώσεις είναι ασυνείδητη εξαιτίας της εκτεταμένης εκπαίδευσης των συγγραφέων στην Καθαρεύουσα, κάτι που παραδέχονται και μεταγενέστεροι συγγραφείς όταν ρωτήθηκαν από τον Daltas (1973). Επίσης, στις επιστολές οι ποικιλίες δεν εμφανίζονται με ξεκάθαρα και διακριτά όρια αλλά αναμιγνύονται, με στοιχεία της Καθαρεύουσας και της Δημοτικής να συνυπάρχουν όπως φαίνεται και στα παραδείγματα (1α-β). Στα παραδείγματα αυτά βλέπουμε διάφορα καθαρευουσιάνικα στοιχεία π.χ. *απερίγραπτον σημείον*, *να ιδώ τί γίνεσθε*, *ήτο γεγραμμένη* κ.ά. να συνυπάρχουν με διάφορα προφορικά στοιχεία όπως *υπερβολικά* (αντί *υπερβολικώς*) *για*, *σε* (αντί *διά* και *εις*) ή το διαλεκτικό *αυτού* (δηλ. *εκεί*).

3. Σώμα επιστολών

Οι επιστολές αποτελούν μέρος σώματος επιστολών το οποίο συγκεντρώθηκε στα πλαίσια διδακτορικής διατριβής, ακολουθώντας το πρότυπο αντίστοιχων ερευνών που έχουν πραγματοποιηθεί στην περίπτωση λ.χ. της Αγγλικής.⁶ Οι έρευνες αυτές βασίζονται σε ηλεκτρονικά σώματα που αριθμούν χιλιάδες επιστολές και εκατοντάδες χιλιάδες, ακόμα και εκατομμύρια, λέξεις, πλήρως οργανωμένα και κωδικοποιημένα ανά γλωσσική ποικιλία, χρονολογία, συγγραφέα, κοινωνιογλωσσικά χαρακτηριστικά κ.τ.λ. Ανάλογα σώματα επιστολών απουσιάζουν, δυστυχώς, για τα ελληνικά, με την εξαίρεση του *Διαχρονικού Σώματος Ελληνικών Κειμένων του 20ού αιώνα* (Goutsos et al. 2017). Παρόλο που το σώμα διαχρονικών κειμένων περιλαμβάνει σημαντικό αριθμό λέξεων

⁶ The Corpus of Early English Correspondence: <https://varieng.helsinki.fi/CoRD/corpora/CEEC/>.

(σχεδόν 4.000.000 λέξεις), η πλειοψηφία τους προέρχεται από κείμενα «από τα πάνω» (ακαδημαϊκά και λογοτεχνικά) και άρα δεν είναι κατάλληλο για έρευνα «από τα κάτω». Αντίθετα, το υπό διαμόρφωση σώμα που θα παρουσιαστεί εδώ, συλλέγεται συγκεκριμένα για τους σκοπούς της ΙΚΓ και της οπτικής «από τα κάτω», ακολουθώντας τα παρακάτω κριτήρια που αναφέρει ο Schneider (2002: 71) όπως παρατίθενται από τον Elspaß (2012: 165) [μετάφραση δική μου]:

- (i) τα κείμενα πρέπει να είναι όσο το δυνατόν πιο κοντά στον λόγο και ιδιαίτερα τον καθημερινό,
- (ii) για να καταστούν δυνατοί οι συσχετισμοί με εξωγλωσσικές παραμέτρους, τα κείμενα πρέπει να προέρχονται από διαφορετικές πηγές,
- (iii) τα κείμενα πρέπει να παρουσιάζουν ποικιλία στο υπό εξέταση φαινόμενο,
- (iv) καθώς η ποσοτικοποίηση αποτελεί τη βασική μεθοδολογία των συσχετιστικών προσεγγίσεων τα κείμενα πρέπει να πληρούν ορισμένες απαιτήσεις μεγέθους.

Έχοντας αυτά τα κριτήρια κατά νου,⁷ επιλέχθηκαν χειρόγραφες προσωπικές επιστολές, καθώς αυτές βρίσκονται όσο το δυνατόν πιο κοντά στον προφορικό λόγο (κριτήριο i), οι οποίες είναι γραμμένες από διαφορετικούς συγγραφείς (κριτήριο ii), κυρίως στρατιώτες⁸ καθώς το μεγαλύτερο ποσοστό χαμηλόβαθμων στρατιωτών προέρχονταν από τα πιο αδύναμα κοινωνικά στρώματα (οπτική «από τα κάτω»). Ακολουθώντας κριτήριο (iii) επιλέχθηκαν επιστολές όπου εμφανίζεται εναλλαγή των δύο ποικιλιών, αποκλείοντας επιστολές γραμμένες εξολοκλήρου στην Καθαρεύουσα (επιστολές γραμμένες αποκλειστικά στην Δημοτική ήταν σπάνιες έως ανύπαρκτες) και, λαμβάνοντας υπόψιν το κριτήριο (iv), επιλέχθηκαν πολυσέλιδες επιστολές.

⁷ Δεδομένης της απουσίας εκτεταμένου σώματος και διάφορων άλλων περιορισμών που συναντήθηκαν κατά την συλλογή του υλικού, τα κριτήρια δεν τηρήθηκαν κατά γράμμα καθώς αυτό θα μείωνε σημαντικά τον ήδη περιορισμένο αριθμό επιστολών του τελικού σώματος.

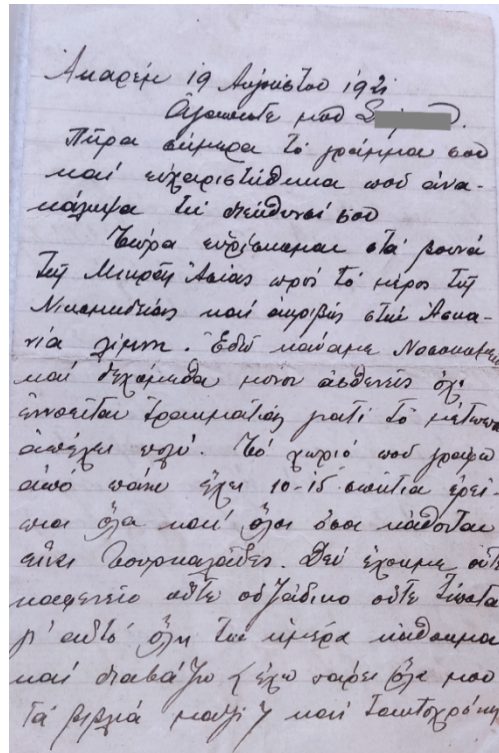
⁸ Σε πολλά αρχεία, εντοπίστηκαν και επιστολές γραμμένες από τους οικείους των στρατιωτών. Η συλλογή και εκείνων των επιστολών θα ήταν μία σημαντική προσθήκη αφού θα μας επέτρεπε να ανακατασκευάσουμε μέρος του κοινωνικού δικτύου των συγγραφέων, αποκαλύπτοντας διάφορες πληροφορίες για το κοινωνικό του περιβάλλον. Όπου αυτό κατέστη δυνατό οι επιστολές συλλέχθηκαν αλλά, δυστυχώς, η πρόσβαση στα αρχεία ήταν περιορισμένη.

Από την συλλογή προέκυψε ένα σώμα 158 επιστολών γραμμένων από 40 διαφορετικούς συγγραφείς οι οποίες συλλέχθηκαν μετά από επισκέψεις στα Γενικά Αρχεία του Κράτους, το Εθνικό Ιστορικό Μουσείο και το Μουσείο Τύπου Πάτρας. Κάποιες από αυτές εστάλησαν ψηφιοποιημένες από το Πολεμικό Μουσείο Τρίπολης ενώ άλλες παρασχέθηκαν από ιδιώτες. Η πλειοψηφία των επιστολών καλύπτει το πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα (1910-1942), με ένα μόνο αρχείο να γράφεται σε μεταγενέστερη περίοδο (1959-1969).

Κατά την συλλογή του υλικού συναντήθηκαν, όμως, και κάποιες προκλήσεις όπως χρονικοί περιορισμοί ή περιορισμοί που τέθηκαν από κάποιους φορείς λ.χ. στον αριθμό των επιστολών που μπορούσαν να αντληθούν, περιορισμοί προσωπικών δεδομένων των συγγραφέων κ.ά. και επομένως το σώμα παρουσιάζει κάποιες αδυναμίες. Αρχικά, η πλειοψηφία των συγγραφέων είναι άντρες και έτσι οι γυναίκες συγγραφείς που εμφανίζονται στο σώμα είναι σαφώς λιγότερες κάνοντας την εξέταση της σύνδεσης της ποικιλίας και του φύλου δύσκολη. Ατυχής είναι και η έλλειψη βιογραφικών πληροφοριών για τους συγγραφείς ή τους οικείους τους. Με εξαίρεση 6 (από τους 40!) συγγραφείς δεν υπάρχουν βιογραφικές πληροφορίες (εργασία, κοινωνική τάξη, ηλικία, κοινωνικό δίκτυο κ.τ.λ.). Όσες πληροφορίες υπάρχουν, εξάγονται από όσα αναφέρουν οι ίδιοι στις επιστολές τους. Η απουσία αυτών των πληροφοριών καθιστούν δύσκολη την εκτίμηση της σύνδεσης των παραγόντων αυτών και της κοινωνιογλωσσικής ποικιλίας. Στόχος, όμως, παραμένει η συμπλήρωση του ήδη ποικιλόμορφου σώματος, το οποίο ήδη δίνει την ευκαιρία να μελετήσουμε την ενδο-συγγραφική ποικιλία και τις γλωσσικές επιλογές των συγγραφέων, με έμφαση «από τα κάτω» αφού εμφανίζονται διάφορα (κοινωνιο)γλωσσικά φαινόμενα, μεταξύ άλλων, η *εναλλαγή κωδικών* (code-switching) ανάμεσα σε Ελληνικά και Γαλλικά ή η εμφάνιση της Χιώτικης διαλέκτου. Η ανάλυση τέτοιων φαινομένων θα αποτελέσει ένα παράθυρο στον τρόπο που οι ομιλητές όχι μόνο βίωναν το γλωσσικό ζήτημα στις αρχές του 20^{ου} αι. αλλά και τον τρόπο που το αξιοποιούσαν, συμπληρώνοντας τη γνώση μας για το γλωσσικό ζήτημα.

3.1 Μεταγραφή

Μετά την συλλογή τους, οι επιστολές ψηφιοποιήθηκαν και κωδικοποιήθηκαν με βάση τα αρχικά του συγγραφέα και την ημερομηνία συγγραφής (π.χ. Θ.19.8.1921). Όσον αφορά τη μεταγραφή τους, επιχειρείται πιστή αποτύπωση της κάθε επιστολής.

Εικόνα 3: Πρωτότυπο κείμενο.

Κατά τη μεταγραφή ακολουθείται η δομή της πρωτότυπης επιστολής (βλ. Εικόνα 3), διατηρείται η ορθογραφία και τα τυχόν ορθογραφικά λάθη, τα σημεία στίξης, ακόμα και οι διορθώσεις που μπορεί να κάνουν στο κείμενό τους.⁹ Για λέξεις που δεν μπορούσαν να εξακριβωθούν χρησιμοποιείται ο χαρακτήρας [?]. Παρακάτω παραδίδεται η μεταγραφή μίας σελίδας επιστολής του συγγραφέα Θ:

1. Ακαρέμ 19 Αυγούστου 1921
2. Αγαπητέ μου Σ.
3. Πήρα σήμερα το γράμμα σου
4. και ευχαριστήθηκα που ανα-
5. κάλυψα τη διεύθυνσί σου
6. Τώρα ευρίσκομαι στα βουνά

⁹Η (λανθασμένη) ορθογραφία και η (μη) χρήση σημείων στίξης λειτουργούν ως ενδείκτες του βαθμού εξοικείωσης των συγγραφέων με τον γραπτό λόγο και μπορούν να υποδηλώσουν τον βαθμό εκπαίδευσης των συγγραφέων και σε κάποιο βαθμό την κοινωνική τους τάξη. Όσον αφορά τις διορθώσεις συχνά αποτελούν συνειδητές γλωσσικές επιλογές οι οποίες μπορούν να σχολιαστούν και να ερμηνευτούν (βλ. και Gardner 2023).

7. της Μικράς Ασίας προς το μέρος της
8. Νικομηδείας και ακριβώς στη Ασκα-
9. νία λίμνη. Εδώ κάναμε Νοσοκομείο
10. και δεχόμεθα μόνον ασθενείς όχι
11. εννοείται τραυματίας γιατί το μέτωπο
12. απέχει πολύ. Το χωριό που γράφω
13. από πάνω έχει 10-15 σπίτια ερεί
14. πια όλα και όλοι όσοι κάθονται
15. είναι Τουρκαλάδες. Δεν έχουμε ούτε
16. καφεενία ούτε ουζάδικο ούτε τίποτα
17. γι' αυτό όλη την ημέρα κάθουμαι
18. και διαβάζω (έχω πάρει όλα μου
19. τα βιβλία μαζί) και ταυτοχρόνως

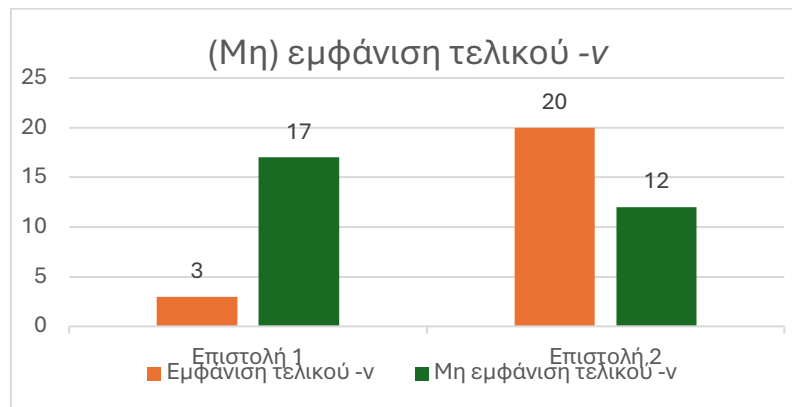
4. Ανάλυση των επιστολών

Σε αυτή την ενότητα θα παρουσιαστεί σύντομα η ανάλυση δύο επιστολών του συγγραφέα Ν όπου παρατηρείται ενδο-συγγραφική ποικιλία στην χρήση της Δημοτικής και της Καθαρεύουσας καθώς και οι πιθανοί λόγοι που εξηγούν αυτή την ποικιλία. Για την ανάλυση των επιστολών γίνεται, αρχικά, μέτρηση των ποσοστών χρήσης μορφολογικών και συντακτικών ποικιλιών όπως είναι χρήση ή μη του τελικού -ν, χρήση αρχαίων συντακτικών σχημάτων, μετοχών και προθέσεων κ.τ.λ., επιλογές που στην συνέχεια ερμηνεύονται ποιοτικά.

- (2) Μεθαύριο θα μπολιασθώ για χολέρα κ' σε μερικές ημέρες για τύφο. Το τελευταίο γράμμα σου το έλαβα προ 6 ημερών κ μέχρι της στιγμής αν κ' ήλθαν τόσα βαπόρια από τον Πειραιά δεν έλαβα. Βλέπεις λοιπόν Η μου είμαι εγώ αλλά είσε κ' συ, να μην έχης παράπονο αμοιβαία βλέπω τα πράγματα. (Ν.21.9.1919)
- (3) Μάθε τώρα κ' το εξής ευχάριστον. Προχθές υπεγράφη η διαταγή κ' εμπήκε αμέσως κ' εις την ημερησίαν διαταγήν του Σώματος δι' ης μου εδόθη ο "Πολεμικός Σταυρός" με το δικαιολογητικόν ότι κατά την εξ Οδησσού υποχώρησιν με κίνδυνον της ζωής του περιέσωσε το πλείστον υλικόν. [...]

Φαντάσου λοιπόν σκάσιμο που θα πάρουν οι εν Αθήναις κ' λοιποί.
(N.26.9.1919)

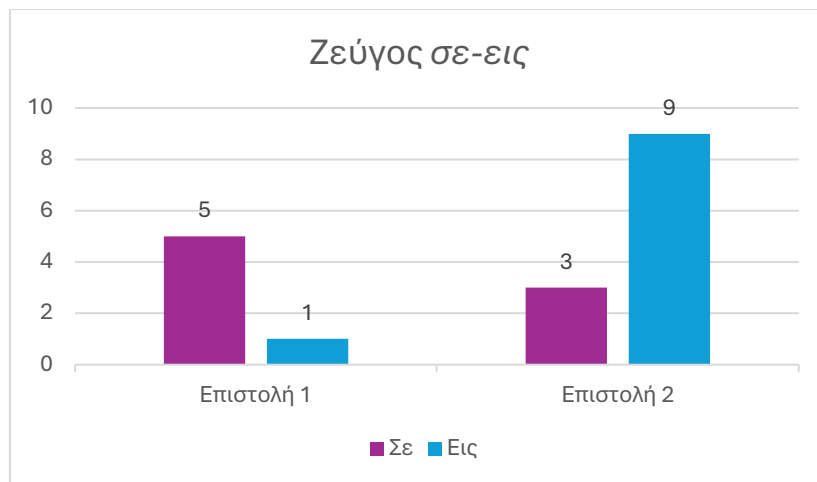
Ξεκινώντας με την πρώτη επιστολή στο παράδειγμα (2) με μία γρήγορη ανάγνωση μπορούμε να δούμε ότι η γλώσσα πλησιάζει τον προφορικό λόγο αφού εμφανίζονται εκφράσεις όπως *μπολιασθώ*¹⁰ (εμβολιαστώ) ή η προφορική έκφραση *είμαι και γω αλλά είσε και συ*. Αν εξετάσουμε, ενδεικτικά, και τη (μη) εμφάνιση του τελικού -ν σε ολόκληρη την επιστολή παρατηρούμε ότι αυτό εμφανίζεται μόνο σε 3 (15%) από τα 20 συνολικά περιβάλλοντα π.χ. *είναι βέβαιον* και απουσιάζει από τα υπόλοιπα 17 περιβάλλοντα (85%). Τύποι, δηλαδή, όπως *τύφο* αντί *τύφον*, *επιμίσθιο* αντί *επιμίσθιον* κ.τ.λ. είναι συχνότεροι.

Γράφημα 1: (Μη) εμφάνιση τελικού -ν.

Εξετάζοντας στη συνέχεια το ζεύγος προθέσεων *σε-εις* βλέπουμε ότι η αρχαϊστική πρόθεση *εις* εμφανίζεται σε 1 από τα συνολικά 6 περιβάλλοντα (17%) ενώ η πρόθεση *σε* εμφανίζεται στα υπόλοιπα 5 περιβάλλοντα (83%).

¹⁰ Ενδιαφέρουσα είναι η ανάμιξη προφορικών και καθαρευουσιάνικων στοιχείων στη συγκεκριμένη λέξη. Αντί για την πιο αρχαϊκή μορφή *εμβολιασθώ*, ο συγγραφέας χρησιμοποιεί μία πιο προφορική εκδοχή με το σύμπλεγμα -μπ- αποκόπτοντας παράλληλα το αρχικό ε- της πρόθεσης εν. Ταυτόχρονα χρησιμοποιεί το αρχαϊκό σύμπλεγμα -σθ- για την παθητική φωνή αντί του προφορικού -στ- δηλαδή *μπολιασθώ*. Ανάλογα παραδείγματα ανάμιξης των ποικιλιών εμφανίζονται σχεδόν σε όλους τους συγγραφείς και είναι ίσως ενδεικτικά της γλωσσικής ανασφάλειας που επικρατούσε (Καρβούνης 2023).

Γράφημα 2: Ζεύγος σε-εις.

Η εικόνα αλλάζει, όμως, στη δεύτερη επιστολή στο παράδειγμα (3). Εδώ, η γλώσσα που χρησιμοποιεί ο συγγραφέας πλησιάζει περισσότερο την Καθαρεύουσα. Στοιχεία όπως αρχαϊζοντες αόριστοι (*υπεγράφη, εδόθη*) είναι συχνότερα όπως και διάφορα αρχαϊκά συντακτικά σχήματα π.χ. *οι εν Αθήναις*. Εξετάζοντας πάλι την (μη) εμφάνιση του τελικού -ν βλέπουμε η χρήση να έχει αντιστραφεί. Το τελικό -ν εμφανίζεται σαφώς συχνότερα στα 20 από τα 32 περιβάλλοντα (62,5%) όταν στην προηγούμενη επιστολή εμφανιζόταν μόνο σε 3 (15%). Το ίδιο ισχύει και για το ζεύγος σε-εις όπου το βλέπουμε να εμφανίζεται σχεδόν στα 9 από τα 12 περιβάλλοντα (75%) έναντι της προηγούμενης μίας εμφάνισης (17%).

Τίθεται επομένως το ερώτημα: πού μπορεί να οφείλεται αυτή η διαφορά στην χρήση; Ιδιαίτερα αν σκεφτούμε ότι η παραλήπτρια παραμένει η ίδια (σύζυγος του συγγραφέα) άρα η ενδοσυγγραφική ποικιλία δεν θα μπορούσε να οφείλεται στην προσαρμογή σε διαφορετικό κοινό και ότι η χρονική απόσταση που χωρίζει τις δύο επιστολές είναι μόνο πέντε μέρες (21 και 26 Σεπτεμβρίου) επομένως η διαφορά δεν θα μπορούσε να οφείλεται σε κάποια διαχρονική αλλαγή λ.χ. μεγαλύτερη εξοικείωση του συγγραφέα με τον γραπτό λόγο.

Εδώ διάφορες πιθανές ερμηνείες μπορούν να μας δώσουν την απάντηση. Μία πιθανή ερμηνεία είναι η προσαρμογή σε άτομο αναφοράς. Δηλαδή, ο συγγραφέας στην δεύτερη επιστολή προσαρμόζει τον λόγο του όχι στον τρόπο ομιλίας της παραλήπτριας, αλλά στον τρόπο ομιλίας ενός απόντα τρίτου που σε αυτή την περίπτωση θα μπορούσε να είναι ένας ανώτερος αξιωματικός. Μία δεύτερη ερμηνεία θα μπορούσε να είναι το θέμα για το οποίο γράφει ο συγγραφέας. Για τον ίδιο, η παρασημοφόρηση φαίνεται να θεωρείται ένα

γεγονός υψηλής σημασίας, μία επίσημη περίπτωση ώστε να νιώθει την ανάγκη να χρησιμοποιήσει την Υ-ποικιλία. Μία τελευταία ερμηνεία θα μπορούσε να είναι ο Σχεδιασμός Ομιλητή. Ο συγγραφέας στην συγκεκριμένη επιστολή προσπαθεί, μέσα από την χρήση της Καθαρεύουσας, να κατασκευάσει μία νέα ταυτότητα η οποία θα αντανακλά το κύρος που ο ίδιος θεωρεί ότι του έχει δώσει η παρασημοφόρησή του.

4.1 Επισκόπηση φαινομένων

Σε αυτή την υποενότητα θα παρουσιαστούν κάποια από τα φαινόμενα που εμφανίζονται στις επιστολές. Όπως φαίνεται στο παράδειγμα (4) ο συγγραφέας Θ αρχικά γράφει ολόκληρη την λέξη, η οποία φαίνεται να είναι υβριστική, αλλά αργότερα την σβήνει και την ξαναγράφει διατηρώντας μόνο το αρχικό της γράμμα. Ο συγγραφέας εξηγεί την επιλογή του στον παραλήπτη γράφοντας ότι φοβάται ότι θα γίνει «ρεζίλι» αν αυτός μοιραστεί την επιστολή με την αδερφή του συγγραφέα για την οποία, όμως, δεν προορίζονται τα περιεχόμενά της. Εδώ βλέπουμε σε λειτουργία τον Σχεδιασμό Ακροατηρίου. Η ποικιλία που είχε χρησιμοποιήσει αρχικά ο συγγραφέας φαίνεται να μην είναι η επιτρεπτή για συνομιλία μεταξύ στενών συγγενών και άρα την προσαρμόζει σε διαφορετικό κοινό. Καθώς η επιστολή δεν προορίζεται για την αδερφή του συγγραφέα, αλλά υπάρχει η πιθανότητα να διαβαστεί από αυτή, η αδερφή του δεν είναι το άμεσο κοινό, αυτό που ο Bell θα αποκαλούσε *αποδέκτη* (addressee) αλλά θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ίσως ως *τυχαίος ακροατής* (overhearer) ή *ωτακουστής* (eavesdropper).

- (4) Το μ^{^^^} εδώ άφθονο μα ακάθατο. Δεν την γράφω όλη τη λέξη γιατί μπορεί να κάνης την κουταμάρα να το δώσης στην αδελφή μου και να με κάνεις ρεζίλι. (Θ.16.3.1920)
- (5) Ειν' αλήθεια ότι είναι πολύ διπλωματικά γραμμένα ώστε τα διάβασα 3-4 φορές έως τώρα εν τούτοις υπάρχουν σημεία που δεν καταλαβαίνω διόλου. Τώρα είμαι κ'.... λιγάκι κουτούτσικος.... αλλ' όχι δα κ' τόσο, τί λες κ' συ;;...-. (ΡΛ.21-2-1922)

Στο παράδειγμα (5) βλέπουμε το σχόλιο του ΡΛ για την γλώσσα της ξαδέρφης του. Όπως αναφέρει, η επιστολή της είναι «διπλωματικά» γραμμένη, ώστε ακόμα και μετά από πολλαπλές αναγνώσεις δεν μπορεί να καταλάβει τα γραφόμενα, κάνοντας και το αυτοσαρκαστικό σχόλιο ότι μπορεί να είναι «λιγάκι κουτούτσικος», υπαινισσόμενος ότι

έχει ενοχληθεί από την γλωσσική ποικιλία που χρησιμοποιείται. Αν και δεν σώζεται η εν λόγω επιστολή, μπορούμε να υποθέσουμε ότι ως *διπλωματική* γραφή εννοείται σύνθετη και αρχαϊζουσα ποικιλία, κοντά στην Καθαρεύουσα η οποία φαίνεται να μην είναι η αναμενόμενη ποικιλία για την συγγραφή επιστολής σε οικείο ή συγγενικό πρόσωπο, σε βαθμό, μάλιστα, να θεωρηθεί μέχρι και προσβλητική.

Στα παραδείγματα (6-8) βλέπουμε μερικές στρατηγικές που χρησιμοποιούν οι συγγραφείς για να αστερευτούν. Στην προφορική συνομιλία το χιούμορ πραγματώνεται μέσω διάφορων στρατηγικών π.χ. εκφράσεις προσώπου, ένταση και τόνο φωνής, χειρονομίες κ.ά. Στον γραπτό λόγο, όμως, αυτές οι στρατηγικές χάνονται. Επομένως, ενδιαφέρον θα είχε να δούμε πώς οι συγγραφείς προσπαθούν να καθοδηγήσουν τους αναγνώστες τους ώστε να ερμηνεύσουν τα γραφόμενα ως χιουμοριστικά.

- (6) προχωρόντας έμαθα ότι τόσον καιρόν την ελάτρενα, και ότι τότε (μα πότε μωρέέέέέ) (Θ.16.3.1920)
- (7) Λοιπόν πες της ότι ο !! Συρανό της είναι έτοιμος να σπάση το κεφάλι του γιαυτή (δηλαδή όχι σταλήθεια) φτάνη να το πη. Προσθέτεις ότι τώρα επειδή είμαι στο μέτωπο (η λέξη μέτωπο με κυνηγά και φοβούμαι μήπως στοχευθή το μέτωπό μου με τίποτα κοσμητικά) και δεν μπορώ νάρθω εκεί να της ξεφράξω τον έρωτα μου τον πυροβολικό [...] με πρόθεση ο !!! γάμος. (Θ.16.3.1920).
- (8) το effet!.... που έκανες με το καινούργιό σου φόρεμα!! κ' τα..... διάφορα succès που είχες.. αναμιβόλως!! Μία τέτοια mignon κοκκέτα - όχι πολύ ευτυχώς -chie- εύσομη – πολύ – κ'.. κ'.... κ'..... [?] σαν κ'.... σένα.!!!! Θυμώνεις ε;; που σε πειράζω! ε; δεν πειράζει, θύμωσε κ' λιγάκι ... καλό σου κάνει. Άλλως τε πώς να ξεθυμάνω κ' γω.... όταν δεν σε πειράζω, λιγάκι!! (ΡΛ.10.2.1922).

Στα παραδείγματα (6) και (7) ο συγγραφέας Θ απαντά στους φίλους του οι οποίοι εξέφρασαν το (ερωτικό) ενδιαφέρον εκ μέρους του προς κάποια κοπέλα, ενδιαφέρον που, όμως, δεν είναι πραγματικό. Σε αυτή την επιστολή, ο συγγραφέας Θ «επιβεβαιώνει» αστειευόμενος το υποτιθέμενο ενδιαφέρον του. Το χιούμορ φαίνεται να προκαλείται μέσα από την χρήση παρενθέσεων οι οποίες αναιρούν όσα αναφέρει στην προηγούμενη πρότασή του (*μα πότε μωρέέέέέ*) ή επεξηγηματικών παρενθέσεων όπως στο (7) οι οποίες προσθέτουν χιουμοριστικό περιεχόμενο. Σε συνδυασμό με τις παρενθέσεις, ο Θ

χρησιμοποιεί πολλαπλά θαυμαστικά πριν από λέξεις στις οποίες θέλει να δώσει έμφαση (ο !! *Συρανό της*, ο !!! *γάμος*). Ο συγγραφέας Θ φαίνεται να χρησιμοποιεί και τύπους που θυμίζουν ψυχάρικη γλώσσα. Στο παράδειγμα (7) ο Θ χρησιμοποιεί την λέξη *ξεφράζω* αντί της λέξης *εκφράσω*. Εδώ, η χιουμοριστική χροιά της λέξης φαίνεται να έγκειται στην αντικατάσταση των αρχαϊκών τύπων *εκ* και *-σ-* από τα προφορικά *ξε-* και *-ζ-*.¹¹ Δεν είναι, όμως, σίγουρο ότι ο σκοπός του συγγραφέα σε αυτό το σημείο είναι να μιμηθεί την γλώσσα του Ψυχάρη ή αν θεωρεί αστεία την χρήση προφορικών τύπων στην θέση καθαρευουσιάνικων ανεξάρτητα από την χρήση τους από τον Ψυχάρη.

Στο παράδειγμα (8) ο συγγραφέας ΡΛ συνομιλεί με την ξαδέρφη του, από την οποία ζητάει να τον ενημερώσει για μία εκδήλωση στην οποία εκείνη συμμετείχε. Όπως και ο Θ, ο ΡΛ χρησιμοποιεί (πολλαπλά) θαυμαστικά τα οποία ακολουθούν την λέξη στην οποία δίνεται έμφαση (*effet!*, *φόρεμα!!*, *σαν κ'.... σένα!!!!*). Ταυτόχρονα με την χρήση θαυμαστικών ο ΡΛ χρησιμοποιεί εκτεταμένα στις επιστολές του και τα αποσιωπητικά (*effet!...., τα..... διάφορα*) ίσως ως μία προσπάθεια να δημιουργήσει μία παύση και αγωνία στον αναγνώστη για το τί πρόκειται να ακολουθήσει. Αξιοσημείωτη είναι και η συχνή *εναλλαγή κωδίκων* (code-switching) στις επιστολές του ΡΛ ανάμεσα σε γαλλικά και ελληνικά. Σε αυτό το σημείο, ο ΡΛ χρησιμοποιεί την εναλλαγή κωδίκων π.χ. *το effet, succès, mignon κοκκέτα, chie*, πιθανώς ως ένδειξη ότι όσα γράφει είναι χιουμοριστικά και έχουν σκοπό να ενοχλήσουν (με παιγνιώδη διάθεση) την συνομιλήτριά του, κάτι που και ο ίδιος αναγνωρίζει γράφοντάς της *θυμώνεις ε;;*.

Σχόλια όπως το παραπάνω δείχνουν ότι οι (γλωσσικές) επιλογές αυτές των συγγραφέων δεν είναι τυχαίες. Αντίθετα, φαίνεται ότι οι συγγραφείς έχουν επίγνωση όχι μόνο των περιβαλλόντων όπου είναι αποδεκτές οι ποικιλίες αλλά και σε ποια περιβάλλοντα δεν είναι. Οι επιλογές τους είναι συχνά σκόπιμες και οι ίδιοι αναγνωρίζουν το αποτέλεσμα που οι επιλογές τους θα επιφέρουν λ.χ. ο εκνευρισμός του συνομιλητή. Παρόλα αυτά, στο σώμα, εμφανίζονται περιπτώσεις όπου η χρήση μιας πιο αρχαϊζουσας γλώσσας προς γονείς ή στενούς φίλους φαίνεται να είναι αποδεκτή και θα είχε ενδιαφέρον να εξετάζαμε στο μέλλον τους παράγοντες που επέτρεπαν αυτή την χρήση.

¹¹ Είναι γνωστό ότι ο Ψυχάρης αρνούνταν κατηγορηματικά να χρησιμοποιήσει αρχαϊζοντες τύπους όπως είναι σε αυτή την περίπτωση η πρόθεση *εκ* και τους αντικαθιστούσε με προφορικό τύπους όπως το *ξε-* (Mackridge 2013: 273), επιλογή την οποία οι αντίπαλοί του γελοιοποιούσαν.

5. Συμπεράσματα

Σε αυτή την εργασία επιχειρήθηκε η ανάδειξη σώματος επιστολών και της (ενδο-συγγραφικής) ποικιλίας που εντοπίζεται σε αυτές. Στην εργασία φάνηκαν δύο πράγματα. Πρώτον, ότι η χρήση της Δημοτικής και της Καθαρεύουσας μπορεί να ποσοτικοποιηθεί και να ερμηνευτεί κοινωνιογλωσσικά, «από τα κάτω», δίνοντας μία νέα οπτική στο γλωσσικό ζήτημα. Δεύτερον, ότι η αυτή η οπτική μπορεί να αποκαλύψει τον τρόπο με τον οποίο οι ομιλητές βίωναν και χειρίζονταν στην πράξη το γλωσσικό ζήτημα. Η προσωπική επιστολογραφία αναδεικνύει ότι, για τον μέσο ομιλητή, τα πράγματα δεν ήταν άσπρο-μαύρο, Δημοτική ή Καθαρεύουσα, Υ-ποικιλία ή Χ-ποικιλία. Οι συγγραφείς, γνωρίζουν τα περιβάλλοντα στα οποία η κάθε ποικιλία είναι (μη) επιτρεπτή καθώς και τα αποτελέσματα τα οποία οι γλωσσικές τους επιλογές θα επιφέρουν και χρησιμοποιούν πολύ συχνά τις δύο ποικιλίες με πολύπλοκους και δημιουργικούς τρόπους ώστε να πετύχουν τους επικοινωνιακούς στόχους που θέτουν λ.χ. ανάδειξη νέας ταυτότητας ή έκφραση χιούμορ κ.τ.λ. Η ύπαρξη και ενίσχυση αυτού του σώματος στο μέλλον (θα) έχει πολλά θετικά. Η ενίσχυση του σώματος με περισσότερους ομιλητές και ομιλήτριες, από διαφορετικές περιοχές και κοινωνικά στρώματα θα μπορέσουν να αναδείξουν καλύτερα την σύνδεση μεταξύ ποικιλιών και κοινωνικών χαρακτηριστικών, καθώς στο υπάρχον σώμα παραμένουν ήδη διάφορα φαινόμενα υπό διερεύνηση π.χ. η επιρροή της προσοχής στον λόγο, η σύνδεση των ποικιλιών με την κατασκευή ταυτοτήτων, οι στρατηγικές αιτημάτων και της ευγένειας γενικότερα στις αρχές του 20^{ού} αι., η εξέταση της εναλλαγής κωδίκων και η καταγραφή της Χιώτικης διαλέκτου που εμφανίστηκε στο σώμα.

Βιβλιογραφικές Αναφορές

- Auer, A., C., Peersman., S., Pickl, G., Rutten & R., Vosters. 2015. Historical sociolinguistics: the field and its future. *Journal of Historical Sociolinguistics*, 1(1): 1-12. <https://doi.org/10.1515/jhsl-2015-0001>
- Bell, A. 1984. Language style as audience design. *Language in Society*, 13(2): 145–204. <https://doi.org/10.1017/S004740450001037X>
- Bell, A. 2007. Style in Dialogue: Bakhtin and Sociolinguistic Theory. Στο R. Bayley (επιμ.), *Sociolinguistic Variation: Theories, Methods, and Applications*. Cambridge: Cambridge University Press, 90– 109.

- Bergs, A. 2012. The Uniformitarian Principle and the Risk of Anachronisms in Language and Social History. Στο J.M. Hernández-Campoy & J.C. Conde-Silvestre (επιμ.) *The Handbook of Historical Sociolinguistics*. Chichester: Wiley-Blackwell, 80-98.
- Browning, R. 2014. *Η Ελληνική Γλώσσα Μεσαιωνική και Νέα*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδήμα.
- Daltas, P. 1973. *The Use of Katharevusa and Dhimotiki in Informal Personal Letters*. Αδημοσίευτη Μεταπτυχιακή εργασία. University of Leeds.
- Eckert, P. 2012. Three waves of variation study: The emergence of meaning in the study of sociolinguistic variation. *Annual Review of Anthropology*, 41(1): 87–100. <https://doi.org/10.1146/annurev-anthro-092611-145828>
- Elspaß, S. 2007. A twofold view ‘from below’: New perspectives on language histories and language historiographies. Στο S. Elspaß, N. Langer, J. Scharloth & W. Vandenbussche (επιμ.) *Germanic Language Histories 'from Below' (1700-2000)*. Berlin, New York: De Gruyter: 3-10. <https://doi.org/10.1515/9783110925463.3>
- Elspaß, S. 2012. The Use of Private Letters and Diaries in Sociolinguistic Investigation. Στο J.M. Hernández-Campoy & J.C. Conde-Silvestre (επιμ.) *The Handbook of Historical Sociolinguistics*. John Wiley & Sons: 237-253. <https://doi.org/10.1002/9781118257227.ch9>
- Ferguson, C. (1959). Diglossia. *Word*, 15, 325-340.
- Gardner, A.-C. 2023. Petitioning for the education of the poor: Self-corrections as stylistic choices in a Late Modern English draft letter. Στο M. Schiegg & J. Huber (επιμ.), *Intra-writer variation in historical sociolinguistics*. Peter Lang: 157–180.
- Goutsos, D., Fragaki, G., Florou, I., Kakousi, V. & Savvidou, P. The Diachronic Corpus of Greek of the 20th century: Design and compilation. In Georgakopoulos, T., T.-S. Pavlidou, M. Pechlivanos, A. Alexiadou, J. Androutsopoulos, A. Kalokairinos, S. Skopeteas, & K. Stathi (επιμ.) *Proceedings of the 12th International Conference on Greek Linguistics*: 369-381.
- Goutsos κ.ά. 2017. The diachronic corpus of Greek of the 20th Century: design and compilation. Στο T. Georgakopoulos, T.-S. Pavlidou, M. Pechlivanos, A. Alexiadou, J. Androutsopoulos, A. Kalokairinos, S. Skopeteas, & K. Stathi (επιμ.), *Proceedings of the 12th International Conference on Greek Linguistics*: 369-381.
- Havinga, A. 2021. Intra-individual Variation in Nineteenth-century Private Letters. Στο A. Werth, L. Bülow, S. Pfenninger & M. Schiegg (επιμ.), *Intra-individual Variation in*

- Language* Berlin, Boston: De Gruyter Mouton: 315-346.
<https://doi.org/10.1515/9783110743036-010>
- Hering, G. 2020. *Η Διαμάχη για τη Γραπτή Νεοελληνική Γλώσσα: Σύντομη Ιστορία του Γλωσσικού Ζητήματος*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Hernández-Campoy, J. & T. García-Vidal. 2018. Style-shifting and accommodative competence in Late Middle English written correspondence: Putting Audience Design to the test of time. *Folia Linguistica*, 52(s39-s2): 383-420. <https://doi.org/10.1515/flih-2018-0014>
- Hernández-Campoy, J.M., J.C., Conde-Silvestre & T., García-Vidal. 2019. Tracing Patterns of Intra-Speaker Variation in Early English Correspondence: A Change from Above in the Paston Letters. *Studia Anglica Posnaniensia*, 54(s1): 287-314. <https://doi.org/10.2478/stap-2019-0014>
- Koch, P., & W., Oesterreicher. 2012. Language of immediacy – language of distance: Orality and literacy from the perspective of language theory and linguistic history, στο C. Lange, B. Weber, & G. Wolf (επιμ.) *Communicative spaces: Variation, contact, change. Papers in honour of Ursula Schaefer*. Peter Lang: 441–473.
- Labov W. 1966. *The Social Stratification of English in New York City*. Washington, DC: Cent. Appl. Ling.
- Mackridge, P. 2013. *Γλώσσα και εθνική ταυτότητα στην Ελλάδα, 1766-1976* (Γ. Ν. Κονδύλης, μεταφρ.). Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Nevalainen, T. 2015. What are historical sociolinguistics?. *Journal of Historical Sociolinguistics*, 1(2): 243-269. <https://doi.org/10.1515/jhsl-2015-0014>
- Schiegg, M. & J., Huber. 2023. *Intra-Writer Variation in Historical Sociolinguistics*. Oxford, United Kingdom: Peter Lang Verlag.
- Schiegg, M., & J., Huber. 2023. Intra-writer variation in historical sociolinguistics: The emergence of a new research field. Στο M. Schiegg & J. Huber (επιμ.), *Intra-writer variation in historical sociolinguistics*. Peter Lang: 1-35.
- Schneider, E.W. 2002. Investigating variation and change in written documents. Στο J.K., Chambers, P., Trudgill & N., Schilling-Estes (επιμ.), *The Handbook of Language Variation and Change*. Oxford: Blackwell, 67 – 96.
- Ulbrich, C. & Werth, A. 2021. What Is Intra-individual Variation in Language?. Στο A. Werth, L. Bülow, S. Pfenninger & M. Schiegg (επιμ.), *Intra-individual Variation in Language*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, 9-44.
<https://doi.org/10.1515/9783110743036-002>

- Γεράρης, Ι. 1914. *Ελληνική Χρηστομάθεια*. Αθήνα: Τυπογραφείον «Το Κράτος» Θ. Τζαβέλλα.
- Κεφαλληναίου, Ε. 1995. *Νεοελληνικά Αλφαβητάρια (1771-1981)*. Αθήνα: Παρασκήνιο.
- Τζάρτζανος, Α. 1930. *Γραμματική της Νέας Ελληνικής Γλώσσας (της απλής Καθαρευούσης)*. Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Δημητράκου Α.Ε.
- Φραγκουδάκη, Α. 2001. *Η Γλώσσα και το Έθνος 1880-1980: Εκατό Χρόνια Αγώνες για την Αυθεντική Ελληνική Γλώσσα*. Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.